

6. Городнова Н.М. Шкільний підручник як елемент становлення статево-рольової ідентифікації підлітків/ Н.М. Городнова // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції.– Тернопіль: ТДПУ імені Володимира Гнатюка. 2003. – С. 134-137.

7. Клецина И.С. Глоссарий // режим доступа : <http://www.lib.vsu.ru/project/golossary.phtml>

8. Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь: Для студ. высш. и сред.пед.учеб.заведений / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров.– М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 176 с.

9. Петренко О.Б. Проблема статево-рольової соціалізації особистості у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського: [Монографія]/ О.Б. Петренко. – Рівне: РДГУ, видавець Олег Зень, 2008. – 191 с.

10. Н.Г. Подалаяк. Історія середніх віків: Підруч. для 7-го кл. загальноосв. навч. закл. – К.: Генеза, 2007. – 240 с.

11. Словарь гендерных терминов [Под ред. А.А.Денисовой] Региональная общественная организация «Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты». – М.: Информация – XXI век, 2002 – 256 с.

12. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу. Вибр.твори: в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.1. – С. 403-637.

13. Таранова Т.М. Педагогические условия полоролевой социализации подростков. Дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01/ Т.М. Таранова. – Челябинск, 2003. – 216 с.

14. Фролов П. Гендерна експертиза шкільних підручників / П.Фролов.- К., 2001.– 35 с. - (До постановки проблеми).

15. Шалагінова О.І. Історія стародавнього світу: [Підруч. для 6 кл. серед. загальноосвіт. шк. 2-ге вид.] / О.І. Шалагінова, Б.Б. Шалагінов. – К.: Зодіак-ЕКО, 2000. – 256 с.

16. Ярская-Смирнова Е. Неравенство или мультикультурализм / Е. Ярская-Смирнова // Высшее образование в России. – 2001. – №4. – С. 102-110.

On the basis of results of researches of teachers and psychologists the conducted analysis of problem of gender socialization of personality is in maintenance of school textbooks.

Key words: *gender's socialization, gender's role, gender's stereotypes, a curriculum is hidden, maintenance of educational textbooks.*

С.Л. Грабовська, К.О. Островська

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ ДО ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

У роботі аналізується психологічний зміст поняття «інклюзія», подаються принципи інклюзивної освіти та розкриваються переваги інклюзивної освіти як для дітей з особливими освітніми потребами, так і для звичайних дітей. Завданням дослідження є пошук зв'язків між психологічними

особливостями учнів загальноосвітньої школи та їх ставленням до можливої інклюзії. В основу дослідження покладено гіпотезу, що існують відмінності у психологічних особливостях учнів, які позитивно ставляться до інклюзивного навчання та учнів, які схильні проявляти негативне ставлення до дітей з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: *інклюзія, діти з особливими освітніми потребами, діти з порушенням психофізичного розвитку, ставлення до інклюзії*

Питання освіти завжди цікавило педагогів, психологів та вчених, які працювали над розробкою моделей, які сприяли б ефективному навчанню учнів, продуктивній роботі вчителів та вихователів, здоровій взаємодії учнів між собою та з педагогічним колективом. Досить довгий період часу існувала освітня політика, яка базувалася на принципах роботи системи загальноосвітніх шкіл для «здорових» дітей та так званих спеціальних шкіл для «дітей з особливими освітніми потребами». Звичайні школи були недосяжними для дітей з порушеннями психофізичного розвитку, взаємодія з однолітками та можливість спілкування з ними була обмеженою. Це сприяло розповсюдженню і утвердженню стереотипу упередженого ставлення до дітей з особливими освітніми потребами з боку оточення. На них дивляться як на хворих людей, що потребують постійної уваги та турботи, таких, що не здатні навчатися з «нормальними» дітьми та взаємодіяти з ними. Дуже часто можна почути, що «особливі» діти можуть погано впливати на «здорових» дітей. Тому на загал в суспільстві не спостерігаємо особливого бажання йти на зустріч дітям з особливими потребами. Рух на підтримку інтеграційних процесів у освіті має довгу історію в різних країнах світу. Ця ініціатива набула розвитку через різні причини, у різний час і в різний спосіб на Американському континенті, країнах Північної та Південної Європи. Україна нещодавно також звернула увагу на такі нововведення і намагається їх реалізувати. Якщо така практика буде поширюватися, це допоможе звільнити від соціальної ізоляції таких дітей, сприятиме здоровій взаємодії їх з «нормальними» дітьми, сприятиме розвитку позитивного, терпеливого, толерантного, лояльного ставлення з боку довкілля. Упродовж останніх років в Україні загалом з ініціативи батьків та науковців (В. Засенко, А. Колупаєва, Т. Сак, В. Синьов, А. Шевцов та ін.) з'явилися паростки руху інклюзії дітей з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади. Держава береться за фінансування різноманітних проєктів, що стосуються феномену інклюзії: в загальноосвітніх школах активно будують пандуси та ліфти, в звичайних класах навчається по декілька дітей з особливими освітніми потребами. Ця практика дає суттєві позитивні результати. Останнім часом можна спостерігати зміни і в ставленні оточення до людей з особливими потребами, і особливо дітей, що зумовлено популяризацією засобами масової інформації позитивного ставлення до дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Тому мета нашого дослідження: вивчення психологічних особливостей, що впливають на ставлення учнів до навчання з дітьми з психофізичними розладами.

Теоретичний аналіз проблеми

Під інклюзією (від «inclusion» – включення) розуміють залучення дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітній простір, пристосування шкіл та освітнього процесу до потреб усіх учнів, зокрема таких, які мають особливі освітні потреби.

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права здобувати її за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу [2].

З метою забезпечення рівного доступу до якісної освіти інклюзивні освітні заклади повинні адаптувати навчальні програми та плани, методи та форми навчання, використання існуючих ресурсів, партнерство з громадою до індивідуальних потреб дітей з особливими освітніми потребами. Інклюзивна освіта - це процес, у якому школа намагається відповідати на потреби всіх учнів, вносячи необхідні зміни до навчальної програми та ресурсів, щоби забезпечити рівність можливостей [1]. Проте, не варто стверджувати, що сам факт залучення таких дітей в інклюзивні класи є запорукою їхнього успішного навчання та соціалізації. Кінцевий результат значною мірою залежить від наполегливої та цілеспрямованої роботи вчителів, батьків та інших фахівців.

Інклюзія в першу чергу передбачає особистісно орієнтовані методи навчання, в основі яких – індивідуальний підхід до кожної дитини з урахуванням усіх її індивідуальних особливостей (здібностей, особливостей розвитку, типів темпераменту, статі, сімейної культури тощо).

Інклюзивне навчання передбачає створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам та можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. Інклюзивне навчання передбачає гнучку, індивідуалізовану систему навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання. Навчання відбувається за індивідуальним навчальним планом, кожна дитина повинна бути забезпечена медико-соціальним та психолого-педагогічним супроводом.

Оскільки процес інклюзії досить складний та об'ємний, в його основу закладені певні цінності та принципи:

- визнання спроможності до навчання кожної дитини та, відповідно, необхідність створення суспільством належних для цього умов;
- визнання факту, що інклюзивна освіта потребує додаткових ресурсів, необхідних для забезпечення особливих освітніх потреб дитини;
- рівний доступ до навчання в загальноосвітніх закладах та отримання якісної освіти кожною дитиною;
- забезпечення права дітей розвиватися в родинному оточенні та мати доступ до всіх ресурсів місцевої громади;
- навчальні програми, в основі яких лежить особистісно орієнтований, індивідуальний підхід і які сприяють розвиткові вміннь та навичок навчатися у продовж усього життя та повноцінній участі у житті громади, соціуму;

- надання позитивного сенсу поняттю розмаїтості, як невід'ємної частини досвіду людей, де кожен може зробити свій внесок, цінувати його, навчатися;
- залучення батьків до навчального процесу дітей як рівноправних партнерів і перших вчителів своїх дітей;
- використання результатів сучасних досліджень і практики під час реалізації інклюзивної моделі освіти;
- командний підхід у навчанні та вихованні дітей, що передбачає залучення педагогів, батьків та спеціалістів [4].

Навчання в інклюзивних освітніх закладах корисне як для дітей з особливими потребами, так і для звичайних дітей, членів родин та суспільства загалом. В інклюзивних класах наголос доцільно робити в першу чергу на розвиткові сильних якостей і талантів дітей, а не на їхніх проблемах.

Взаємодія з іншими дітьми сприяє когнітивному, фізичному, мовному, соціальному та емоційному розвитку дітей з особливими освітніми потребами. При цьому діти з типовим рівнем розвитку демонструють відповідні моделі поведінки дітям з особливими освітніми потребами і мотивують їх до розвитку та цілеспрямованого використання нових вмінь та знань. Взаємодія між «здоровими» дітьми і дітьми з порушеннями психофізичного розвитку в інклюзивних класах сприяє налагодженню між ними дружніх стосунків. Завдяки такій взаємодії діти вчаться природно сприймати і толерантно ставитися до людських відмінностей, вони стають більш чуйними, готовими до взаємодопомоги.

Базуючись на результатах міжнародних досліджень (Д. Бівер, М. Белл, Д. Ліпські, Дж. Лупарт, та ін.), досвіді інтегрованого та інклюзивного навчання у нашій державі, можна стверджувати, що таке навчання корисне не лише для дітей з особливими потребами, а й для їхніх однолітків, батьків. Воно сприяє розвитку емпатії, толерантності, об'єктивній оцінці власних можливостей, формуванню реалістичного світогляду.

Залучення дітей з особливостями психофізичного розвитку до загальноосвітніх навчально-виховних закладів передбачає позитивний вплив на широке коло близьких для них людей: батьків, інших членів родини. Вхідження дитини в коло своїх однолітків може сприяти поступовій зміні і психічного стану їхніх батьків – послаблюватиме напруженість, покращуватиме емоційний стан, підвищуватиме ефективність навчально-виховної, корекційної роботи. Активна, мотивована, ціннісно-орієнтована і педагогічно керована участь батьків у навчально-виховному процесі буде обумовлювати зменшення їхніх тривог і страхів, мобілізуватиме сили на щоденне і перспективне досягнення успіху, по-новому структуруватиме світосприйняття цілої родини, близьких до неї людей.

Серед позитивних аспектів залучення дітей з особливими потребами до загальноосвітніх шкіл варто відзначити те, що:

- діти почуваються потрібними, бажаними, стають самостійнішими;
- змінюється поведінка, ставлення до навчання та оточуючих;
- діти успішно адаптуються в колективі, у них з'являються нові друзі, зникає почуття ізольованості;

- відбуваються швидкі та помітні зміни в розвитку;
- діти значно удосконалюють свої вміння та навички, намагаються краще читати, писати, малювати;
- навчаються в ровесників соціального досвіду;
- здорові діти накопичують позитивний досвід взаємодії;
- забезпечується співпраця, співпереживання, співдружність;
- усі діти сприймають одне одного як рівних;
- здорові діти стають добрішими, милосерднішими;
- педагоги мають додаткові можливості розвинути і продемонструвати свою педагогічну майстерність і творчість;
- діти з особливими потребами починають почуватися комфортно. [3, С. 153].

Результати емпіричного дослідження

Для реалізації мети роботи було проведене дослідження з учнями п'ятих класів (45 учнів, серед яких 21 школяр загальноосвітньої школи та 24 школярі гімназії (23 дівчат та 22 хлопців) за допомогою методик «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча, соціометрія, дослідження самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейна в модифікації А.М. Прихожан, а також аналіз поточного рівня успішності та анкета для визначення готовності до інклюзивного навчання.

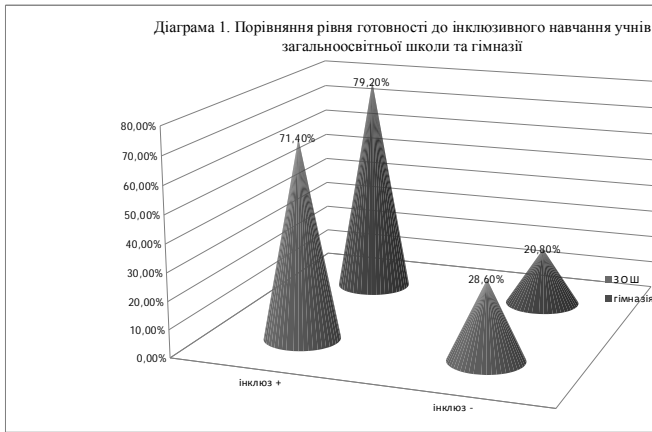
За результатами дослідження практично 76% опитаних учнів виявили готовність до навчання з дитиною з особливими потребами в одному класі. Отриманий результат свідчить про загальну тенденцію позитивного ставлення до інклюзивного навчання. Такі дані можуть бути зумовлені соціальним аспектом виховання, заохоченням та популяризацією позитивного ставлення до людей з особливими освітніми потребами, бажанням подати себе з кращого боку. Можна припустити, що в тих сім'ях, в яких у процесі виховання приділяють більше уваги та значення цінностям колективізму, діти проявляють більш позитивне ставлення до інклюзивного навчання.

Був проведений аналіз отриманих даних щодо готовності прийняття дитини з особливими освітніми потребами, залежно від типу школи, в якій навчаються досліджувані. Загалом, учні гімназії виявили вищий рівень готовності до інклюзивного навчання (79,2%), порівняно з учнями загальноосвітньої школи (71,4%) (див. Рис. 1.). Це може бути пов'язане з тим, що в гімназії приділяють більше уваги формуванню дисциплінованості, вчителі часто проводять уроки та своєрідні обговорення на соціально важливі та актуальні теми з учнями. Гімназія працює над виробленням в дитини позитивних якостей, таких як толерантність, терплячість, порядність, ввічливість та інших. В той час, як в загальноосвітній школі учні класу, в якому проводилося дослідження, виявили менший рівень дисциплінованості та терплячості. Можна зробити припущення, що в загальноосвітній школі приділяють менше уваги розвитку перерахованих рис. Тому можна спостерігати подібну тенденцію.

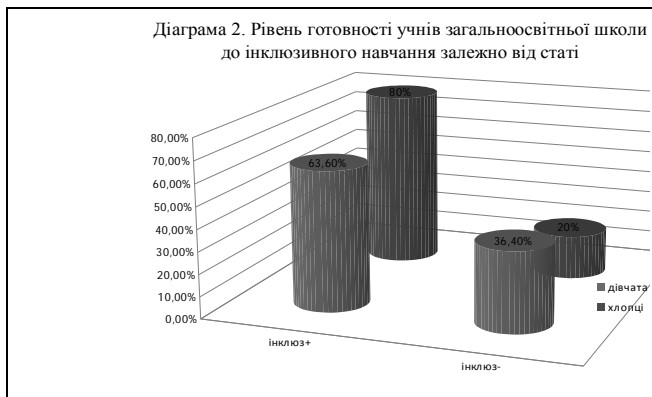
Цікавою виявилася відмінність залежно від статі у рівні готовності учнів загальноосвітньої школи до навчання з дитиною з особливими потребами: помітно вищий цей рівень показали хлопці (80%), порівняно з дівчатами (63,6%) (див. Рис.2.) (Відмінності статистично значущі).

У гімназії спостерігається протилежна тенденція: у дівчат рівень готовності до інклюзивного навчання виявився вищим (83,3%), ніж у хлопців (75%) (див. Рис.3), але, як бачимо, ці відмінності менш істотні.

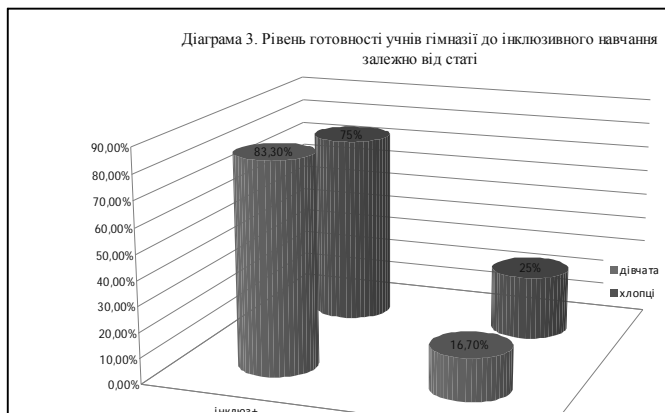
Загалом помітна позитивна тенденція в ставленні до інклюзивного навчання у головних учасників цього процесу – в учнів. Це вказує на те, що діти готові навчатися зі своїми однолітками, допомагати їм у навчальному процесі та товаришувати з дітьми з особливими освітніми потребами. Проте, не варто забувати, що це можуть бути лише їхні уявлення про подібну ситуацію, не зважаючи на те, що вони чудово ознайомлені з поняттям «діти з особливими освітніми потребами».

"інклюз +" - готовність навчатися поруч із дитиною з особливими потребами, "інклюз -" - неготовність навчатися поруч із дитиною з особливими потребами

"інклюз +" - готовність навчатися поруч із дитиною з особливими потребами, "інклюз -" - неготовність навчатися поруч із дитиною з особливими потребами

Отримані позитивні дані стосовно готовності до інклюзії можуть бути зумовлені малою інформованістю деяких дітей. Адже, реальні ситуації, в які може потрапити учень, перебуваючи в одному класі з дитиною з особливими освітніми потребами, може викликати в учнів певні труднощі у взаємодії з ними, страхи та непорозуміння.

Наступним етапом аналізу даних була статистична обробка отриманих результатів. Для цього використовувалися методи статистичного аналізу: критерій Фішера для перевірки на нормальність розподілу, кореляційні матриці, однофакторний аналіз та критерій Стьюдента для двох незалежних груп, взятих з однієї вибірки.

В результаті проведеного кореляційного аналізу було виявлено багато зв'язків між досліджуваними ознаками. Насамперед варто зазначити, що учні, які готові прийняти дитину з особливими освітніми потребами, менш популярні серед своїх однокласників (0,28), і, навпаки, досліджувані, що отримали більше позитивних виборів з боку своїх однолітків, характеризуються більш негативним ставленням до навчання та дружби з дитиною з особливими освітніми потребами (-0,31). Це може бути зумовлено тим, що діти з більшою кількістю негативних виборів децю не вписуються в класний колектив через їхню невідповідність вимогам на нормам групи, низькі адаптивні можливості, соціальні та психологічні чинники. До соціальних факторів можна віднести статус дитини та її батьків, матеріальний стан сім'ї та рівень життя дитини. Психологічні чинники включають в себе оригінальність думок та поглядів, своєрідність поведінки, креативність тощо.

У результаті кореляційного аналізу ціннісних орієнтацій та рівня готовності до навчання з дитиною з особливими освітніми потребами виявлено, що діти, які більше цінують дисциплінованість, виявляють більший рівень готовності навчатися, допомагати та товаришувати з дитиною з особливими освітніми потребами (-0,44, -0,50 та -0,31 відповідно). Це може свідчити про терплячість дитини, готовність проявляти толерантність та прихильність до дитини з особливими освітніми потребами.

Також було виявлено, що діти, які приділяють менше уваги цінностям розвитку та сміливості, швидше будуть товаришувати з дитиною з особливими освітніми потребами (0,31 та 0,33 відповідно). Окрім цього отримано негативний кореляційний зв'язок між цінністю розвитку та готовністю товаришувати з дитиною з особливими освітніми потребами, а саме учні, які ставляться негативно до дружби з такою дитиною, приділяють більшу увагу цінності розвитку ($p=0,038910$). Можна припустити, що цю цінність діти трактують як суто індивідуальну, таку, що стосується лише їхньої особи. Тому прояви такої своєрідної егоцентричності, або навіть егоїзму, можуть бути чинником формування негативного ставлення до інклюзивного навчання.

За критерієм Стьюдента стосовно соціометричних показників було виявлено, що діти, які отримали більше позитивних та менше негативних виборів, схильні проявляти більш негативне ставлення до інклюзивного навчання ($p=0,045817$, $p=0,000490$ відповідно). Це нашоєхує на думку, що діти, популярні серед однолітків, можуть побоюватися втрати уваги до себе, якщо в класі з'являться учні з особливими потребами і, відповідно, якщо їхні потреби особливі, перетягнуть на себе «ковдру» уваги як їхніх товаришів, так і вчителів.

Висновки

Інклюзивна освіта – закономірний етап розвитку освітньої системи, який пов'язаний з переосмисленням суспільством і державою ставлення до осіб з особливими освітніми потребами. Організація інклюзивного навчання потребує створення сприятливої соціальної ситуації для розвитку дітей з психофізичними порушеннями і забезпечення їм рівних прав в одержанні освітніх послуг. Залучення дітей з особливими освітніми потребами до загальноосвітнього середовища на теперішньому етапі розвитку українського суспільства носить стихійний характер. Важливою умовою ефективності інклюзивного процесу є психолого-педагогічна робота, спрямована на формування у здорових учнів адекватних уявлень про однолітків з порушеннями психофізичного розвитку. У зв'язку з цим доцільно проводити дослідження, зокрема, спрямовані на виявлення особливостей ставлення учнів загальноосвітніх шкіл до навчання разом з дітьми з особливими освітніми потребами. Отож, для дослідження було опитано 45 учнів п'ятих класів. Більшість дітей виявили готовність до навчання з дитиною з особливими освітніми потребами в одному класі, що може свідчити про загальну тенденцію позитивного ставлення до інклюзивного навчання.

Було виявлено, що учні гімназії проявили вищий рівень готовності до інклюзивного навчання, порівняно з учнями загальноосвітньої школи.

Проведений кореляційний аналіз свідчить, що учні, які готові прийняти дитину з особливими потребами, менш популярні серед своїх однокласників та, навпаки, досліджувані, що отримали більше позитивних виборів (за соціометрією) з боку своїх однокласників, характеризуються більш негативним ставленням до навчання та дружби з дитиною з особливими потребами.

В ході статистичного аналізу було встановлено, що діти, які більше цінують дисциплінованість, проявляють вищий рівень готовності навчатися, допомагати та товаришувати з дитиною з особливими освітніми потребами. Це свідчить

про терплячість дитини, готовність проявляти толерантність та прихильність до дитини з порушенням психофізичного розвитку. Також виявлено, що діти, які приділяють менше уваги цінностям особистого розвитку та сміливості, швидше будуть товаришувати з дитиною з особливими потребами.

Зв'язків між ставленням та поточним рівнем успішності, самооцінкою не виявлено. Отже, можна зробити висновок, що результат включення дітей з особливими освітніми потребами залежить не лише від характеру і міри наявних в них порушень та ефективності навчальних програм та технологій, але і ставлення до таких дітей з боку соціального оточення, і перш за все, в того оточення, в яке дитина входить. Ефективний, безболісний перехід дитини з особливостями психофізичного розвитку з дитинства в доросле життя, підготовка до самостійного життя та діяльності є першочерговим завданням процесу інклюзії. Це може бути досягнуто психолого-педагогічним супроводом під час навчання, надання спеціальної допомоги та підтримки.

Література

1. Ворон М. В., Найда Ю. М. Інклюзивна освіта: українські реалії / Підручник для директора. – К.: «Плеяди», 2006.
2. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. – К.: «Самміт-Книга», 2009. – С. 5–32.
3. Софій Н. З., Найда Ю. М. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти / Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навчально-методичний посібник / Кол. авторів: Колупаєва А. А., Найда Ю. М., Софій Н. З. та ін. За заг. ред. Даниленко Л. І. – К.: 2007. – С. 128.
4. Rogers I. The Inclusion Revolution. – Bloomington: Phi Delton Kappa, 1993. – P. 258.

Psychological content of termin “inclusion” is analyzed as well as principles and advantages of inclusion education for children with disabilities are provided. The paper is aimed in a search of relations between psychical peculiarities of pupils of secondary school and their thinking about inclusion. It is supposed that there are discrepancies of psychological peculiarities of pupils with positive and negative thinking about inclusion.

Key words: *children with disabilities, children with special educational needs, thinking about inclusion.*

А. М. Грись

АДАПТИВНІ ФУНКЦІЇ ОБРАЗУ Я НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті розглядається Образ Я в контексті адаптивних процесів. Розкрито психологічні особливості виникнення та функціонування даної психоструктури у неповнолітніх та їх роль у інтерпретації феномена адаптації. Виділено механізми становлення змістових аспектів образу Я в залежності від типу адаптивних стратегій особистості. Визначено